

KO SE IGRA HLOPTOM JOŠ

Uпотреба glasa *h* predstavlja jednu od specifičnosti bosanskoga jezika. Dok se u srpskom i hrvatskom jeziku ovaj glas najčešće gubio, u bosanskom se jeziku dobro čuvao. Neki srpski govori čak nemaju glasa *h*, u hrvatskim je govorima uglavnom prisutan, dok se u bošnjačkim govorima javlja ponekad i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto.

Sudbina glasa *h* u razvoju norme na štokavskom području bila je veoma zanimljiva. Vuk Karadžić ga je u početku svoga rada bio izostavio iz srpske azbuke jer je smatrao da ga Srbi ne upotrebljavaju, ali se kasnije uvjerio da taj glas postoji u Boki i Zeti te da se “proteže” do Metohije i Kosova. To njegovo saznanje utjecalo je na sudbinu glasa *h* u ranijoj jezičkoj normi. On ga je uveo tek u svojim poslovicama 1836. godine i od tada taj glas predstavlja problem u pitanjima jezičke norme na štokavskom području.

Pošto je odlika bosanskog jezika čuvanje glasa *h*, pa i njegov izgovor i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto, neke riječi sa takvim sekundarnim *h* postale su sasvim obične u bosanskoj standardnoj jeziku. Takve su: *hastal, horma, hrđa, hrđati, hrvač, hrvanje, hrvati se, hrganje, hrzati, lahak, mehak, mehkoća, sahat i sahat-kula, sevdah, zahrđalost...*

Neke od takvih riječi, iako su prihvaćene bosanskom jezičkom normom, pa čak i ranijom normom srpskohrvatskog jezika, vrlo često služe kao povodi za negativan stav prema normi bosanskog jezika. Tako se vrlo često kao “velika mahana” bosanske jezičke norme zastupljene u *Pravopisu bosanskoga jezika* navode riječi *lahko* i *mehko*, u kojima glas *h* nije etimološki. Treba, međutim, znati da su te riječi s neetimološkim *h* i ranije upotrebljavane u bosanskohercegovačkoj literaturi, čak od 17. stoljeća, pa i onoj čiji autori nisu bošnjački pisci.

Senahid Halilović u svojoj knjizi *Bosanski jezik* (Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991, str. 63–64) navodi niz potvrda za to.

Svijest o tome da je čuvanje glasa *h* odlika bosanskog jezika i nepoznavanje etimologije riječi dovodi neke govornike do toga da upotrebljavaju sa *h* i riječ *lopta*: *hlopta*, što se ne preporučuje u bosanskom jeziku.

Riječ *hlopta* vrlo često služi kao povod onima koji žele ismijavati normu bosanskoga standardnog jezika. Neki to rade iz

neznanja, vjerujući da je tako napisano u *Pravopisu bosanskog jezika* ili drugoj normativnoj literaturi, drugi, pak, rade to smišljeno kako bi omalovažavali normu bosanskog jezika ili i sam bosanski jezik.

Riječ *hlopta* zabilježio je Alija Isaković u svome *Rječniku karakteristične leksike u bosanskom jeziku*. Isaković ima potvrde za riječ *hlopta* iz dva izvora. Jedan je iz knjige Miloša Okuke (*Govor Rame: Uvod, fonološke i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo, 1983), a drugi njegova zabilješka iz govora Tešnja.

Riječ *hlopta* prenio je i Dževad Jahić u *Školski rječnik bosanskog jezika*, s naznakom: Tešanj.

Treba, međutim, znati i to da je Okuka riječ zabilježio samo u dva naselja u Rami, od ukupno njih pedeset i osam u kojima je ispitivao govor, te da je i Isakovićovo bilježenje u Tešnju samo nečija idiolektaska značajka, a ne karakteristična pojava.

Treba imati na umu i to da Jahićev *Školski rječnik bosanskog jezika* ima više izvora građe. Jedan od njih je i Isakovićev *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*. Stoga ne treba čuditi bilježenje riječi *hlopta* u Jahićevu *Rječniku*, jer ju je on, zapravo, preuzeo od Isakovića, a to je i grafički obilježio u *Rječniku* i uz riječ dao naznakom da je zabilježena u Tešnju.

Isakovićeva, a kasnije i Jahićeva bilježenje oblika *hlopta* dovelo je do nesporazuma jer su neki, zanemarujući činjenicu da ni jedan od ovih rječnika nije normativni, opravdanje za pripisivanje oblika *hlopta* standardnome bosanskom jeziku počeli tražiti u tim rječnicima.

Isaković je u nekoj vrsti pogovora svome rječniku napisao da je njegov rječnik na izvjestan način “rječnik književno sumnjivih riječi”. I Jahić je, objašnjavajući metodologiju izrade *Školskog rječnika*, u predgovoru napisao da njegov rječnik “ipak nije normativni rječnik”.

Nedovoljno poznavanje ovih činjenica koje se tiču rječnika i bilježenja oblika *hlopta* dovodi i do nerazumijevanja cijeloga problema u vezi sa *h* u riječi *hlopta*. Takvo nerazumijevanje proizlazi i iz tumačenja Roberta D. Greenberga u knjizi *Jezik i identitet na Balkanu* (Srednja Europa, Zagreb, 2005, prevela Anita Peti-Stantić).¹

Evo kako Greenberg piše o fonemu *h* u bosanskom jeziku:

Bošnjačka dijalektalna građa u vezi s fonemom h potakla je kodifikatore novog bosanskog jezika na čuvanje i proširenje upotrebe tog fonema preko onoga što je prihvaćeno u srpsko-hrvatskom standardu koji je prethodio bosanskom. Nove bosanske gramatike i rječnici danas dopuštaju oblike kao: (1) laško (za lako), mehko (za meko), u kojima h ima etimološko opravdanje; (2) hudovica (za udovica), hlopta (za lopta), u kojima h nema etimološkog opravdanja; i (3) sahat (za sat), halat (za alat), havas (za glas), u kojima se h nalazi ili dodaje

u riječima turskog podrijetla. Na taj se način bosanski jezik može razmetati oblicima koji se razlikuju od srpskih i hrvatskih oblika, npr. lako, meko, udovica, lopta, sat. Nisu svi suvremeni priručnici dosljedni u navođenju oblika sa h. Na primjer, školsko izdanje bosanskog pravopisa navodi oblike sa h za laško i sahat, ali nema oblika hlopta (Halilović 1999b: 23).² Možda ta nedosljednost ovisi o maternjem govoru autora svakog pojedinog djela. Halilović možda zbog toga daje prednost leksiku svog maternjeg govora Tuholja u kojem nije potvrđen oblik hlopta.

Citirani navodi pokazuju autorovu neupućenost u pojedina pitanja koja su u vezi s bosanskim jezikom. Autor kaže: “Nove bosanske gramatike i rječnici danas dopuštaju oblike kao: (1) *lahko* (za *lako*), *mehko* (za *meko*), u kojima *h* ima etimološko opravdanje.” Ovo nije tačno, jer *h* u *lahak*, *lahko* i *mehak*, *mehko* tu nisu po etimologiji. *Lahak* je nastalo preko praslavenskog **lagъkъ*, što je daljim procesima dalo *lak*. Od istog korijena *lag-* nastalo je i *lako*. *Mehak* je od **mękъkъ*, što je daljim procesima dalo *mek*. Od istog korijena *męk-* nastalo je i *meko*.

Drugi autorov pogrešan navod tiče se imenice *lopta*. Već smo u prethodnom dijelu teksta pokazali da oblik *hlopta* nije naveden ni u jednom izvoru za koji bismo kazali da je normativni. Već je pokazano i to da se takvim ne mogu smatrati Isakovićev i Jahićev Rječnik.

Još jedan podatak iz prethodno navedenog Greenbergova citata može ovdje biti za-

nimljiv. On se tiče, prema njegovu mišljenju, “nedosljednosti” u navođenju oblika *lopta* i *hlopta* u savremenim priručnicima za bosanski jezik. Autor kaže: “Možda ta nedosljednost ovisi o maternjem govoru autora svakog pojedinog djela. Halilović možda zbog toga daje prednost leksiku svog maternjeg govora Tuholja u kojem nije potvrđen oblik *hlopta*.”³

Već smo pokazali porijeklo oblika *hlopta* u Jahićevu Rječniku. Riječ *nedosljednost*, koja je navedena u prethodnom citatu, nema nikakva opravdanja u kontekstu u kojemu se našla.

Iznenaduje još i upotreba oblika *havas* (za glas), koji navodi Greenberg u dijelu koji smo citirali. Takav je oblik sa fonemom *s* eventualno mogao vidjeti samo u nekoj dijalektološkoj studiji, mada i u to sumnjamo, ali takvoga oblika sa značenjem *glas* nema u *Pravopisu*, niti u *Gramatici*, niti u bilo kojemu rječniku na koji se u svojoj knjizi poziva Greenberg. On je mogao vidjeti oblik *havas* u Isakovićevu i Jahićevu Rječniku, ali taj leksem tamo ne znači *glas*, već: *inteligencija*, *viši krugovi*, *naučni krugovi*.

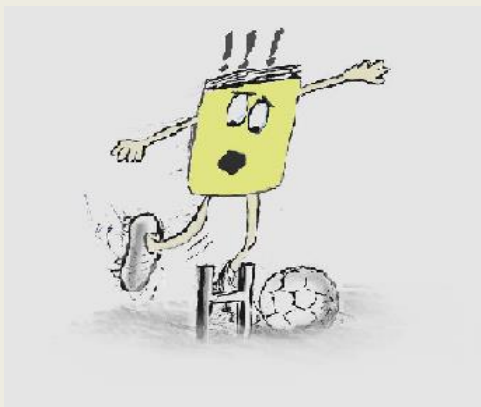
I riječ *halat* potvrđena je u Isakovićevu i Jahićevu Rječniku, ali ne i u drugim za koje bismo mogli kazati da su normativni. Ovo je bio samo jedan segment onoga što se pripisuje standardnom bosanskom jeziku u vezi s tzv. pretjerivanjem u upotrebi fonema *h* pa se na taj način “bosanski jezik može razmetati oblicima koji se razlikuju od srpskih i hrvatskih oblika”, kako kaže Greenberg. Komentirati riječ *razmetati* u ovome kontekstu zaista nije potrebno.

¹ Greenberg, Robert D (2004). *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.

² U knjizi je ovdje fusnota 19 u kojoj piše: “Kao što je istaknuo Ford (2001: 116), oblik *hlopta* navodi Jahić 1999b) (*Školski rječnik*, napomena R. B.), ali ga nema u Halilović i dr. (2000.) (*Gramatika*, napomena R. B.).

³ Naprotiv, oblici *hlopta* i *lopta* potvrđeni su u Tuholju (S. Halilović, Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja), Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VI, Institut za jezik, Sarajevo, 1990, str. 283), ali profesor Halilović, s pravom, nigdje nije napisao da oblik *hlopta* pripada standardnome bosanskom jeziku.

Glas *h* jeste zastupljeniji u bosanskom jeziku nego u srpskom i hrvatskom, ali da je prisutan i u srpskom i hrvatskom standardnom jeziku, pa nekada i tamo gdje ga nema u bosanskom, pokazuje sljedeća usporedba nekih riječi koje su zabilježene u rječnicima važećih pravopisa (Halilović: *Pravopis bosanskoga jezika*, Babić – Moguš – Finka: *Hrvatski pravopis* i Pešikan – Jerković – Pižurica: *Pravopis srpskoga jezika*).

Ilustracija: S. V.

Bosanski	Hrvatski	Srpski
ajvar	ajvar	ajvar i hajvar
hambar	ambar	ambar bolje nego hambar
kahva	kava	kafa (kava)
aždaha	aždaja	aždaja
buha	buha	buva i buha
čajura	čajura	–
duhan	duhan	duvan (duhan)
duhati	duhati > puhati	duvati i duhati
gluh	gluh	gluv
gruhati	gruhati > gruvati	gruhati / gruvati (P 60)
habati	habati	habati
haber	–	haber
halva	halva	alva i halva
havan	–	avan (havan)
hergela	hergela > ergela	–
historija	historija > povijest	istorija
horoz	–	–
hrapav	hrapav	hrapav
hrpa	hrpa	hrpa
hurma	–	urma
kahva	kava	kafa (kava)
kihati	kihati	kijati
kuhar	kuhar	kuvar (kuhar)
mahana	–	mana
mehlem	mehlem > melem	–
muha	muha	muva / muha
protuha	protuha	protuva (protuha)
proha	proha / proja	proja
promaha	promaha > propuh	promaja

Bosanski	Hrvatski	Srpski
halva	halva	alva / halva
truhlež	trulež	trulež
truhnuti	truhnuti > trunuti	truliti
uho	uho	uvo i uho
uvehnuti	uvehnuti > uvenuti	–
vehnuti	vehnuti > venuti	venuti
vihoriti se	vihoriti / vijoriti	vijoriti
hastal	astal > stol	–
hora	hora	–
horma	–	–
sahat	sat	sat
hrđa	hrđa	rđa
hrvač	hrvač	rvač
lahak	lak	lak
mehak	mek	meko
hlabavo / labavo	–	labaviti
hlupati / lupati	–	–
hurlik / urlik	urlik	–
hudovica / udovica	udovica	–
ohlupina / olupina	–	–
mahrama / marama	marama – ne: mahrama	marama
sahat / sat	sat	sat
zijekati / zijevati	zijevati	zijevati (zijekati je dijalekatsko)

Pogrešnu sliku o “razmetanju” bosanskog jezika upotrebom fonema *h* mogu upotpuniti i ovi podaci o riječima koje su s fonemom *h* bile normirane u *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića iz 1950. i *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića iz 1951. godine, koji su bili u upotrebi do izlaska *Pravopisa srpskohrvatskoga / hrvatskosrpskoga književnog jezika* 1960. godine.

U Boranićevu *Pravopisu*, koji je bio pravopisna norma u Hrvatskoj, zabilježeni su ovi oblici sa *h*: *aždaha* i *aždaja*, *buha*, *buzdohan* i *buzdovan*, *duhan* i *duvan*, *gluh*, *havan*, *hendek* i *jendek*, *kihati*, *kihavica*, *mahrama*, običnije *marama*, *mehlem*, običnije *melem*, *muha*, *pastuh*, *proha* i *proja*, *promaha* i *promaja*, *stahor*, *suh*, *uho* i *uvo*.

U Belićevu *Pravopisu*, koji je bio pravopisna norma u Srbiji, zabilježeni su ovi oblici: *buzdovan* = *buzdohan*, *buva* = *buha*, *gluv* = *gluh*, *duvan* = *duhan*, *kijati* = *kihati*, *kijavica* = *kihavica*, *mahrama* (*marama*), *melem* (*mehlem*), *muha* = *muva*, *pastuv* = *pastuh*, *promaja* = *promaha*, *proha* = *proja*, *stahor*, *suh* = *suv*, *truhnuti*, *truhlež*, *uho* = *uvo*, *havan* (*avan*), *hendek* = *jendek*. ■

Refik Bulić profesor je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Objavio je dvanaest knjiga i preko pedeset naučnih i stručnih radova o bosanskom jeziku.